

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Природничо-економічний факультет  
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

**Кваліфікаційна робота магістра**

на тему:

**«МУЗЕЇ ПОДІЛЛЯ ЯК ЦЕНТРИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: здобувачка  
другого (магістерського) рівня  
вищої освіти,  
Т1-М22 групи  
спеціальності 242 Туризм  
денної форми навчання  
**Ольга ШІРІНОВА**

Науковий керівник:  
доктор історичних наук, професор кафедри  
туризму та готельно-ресторанної справи  
**Стефанія БАЖЕНОВА**

Кам'янець-Подільський – 2023 р.

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗЕЇВ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	6
1.1. Еволюція музею та його функцій. Класифікація музеїв.....	6
1.2. Поняття музейного туризму.....	17
1.3. Музейні установи в туристичній системі.....	22
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ І МУЗЕЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	28
2.1. Історичні передумови розвитку музейного туризму.....	28
2.2. Сучасний розвиток музейної справи та музейного туризму.....	34
2.3. Пріоритетні напрямки розвитку національної музейної мережі....	41
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МУЗЕЇВ ПОДІЛЛЯ.....	56
3.1. Музейна справа на Поділлі: зародження і становлення перших установ.....	56
3.2. Музейно-екскурсійна діяльність в Кам'янці-Подільському.....	69
3.3. Концепція розвитку музейної справи в Кам'янці-Подільському...	81
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Музеї відіграють важливу роль у збереженні, передачі та розширенні культурного спадку, що робить їх ключовим елементом туристичної індустрії.

Перш за все важливою є культурна та історична цінність музеїв. Вони є зберігачами культурної спадщини та історії, дозволяють відвідувачам поглибити знання про минуле, традиції та історію різних народів. Це особливо важливо для туристів, які хочуть зрозуміти та оцінити культурний контекст місця, яке вони відвідують. Музеї створюють і освітні можливості для туристів у формі виставок, лекцій, тематичних екскурсій та інтерактивних заходів. Музеї часто стають ключовими об'єктами туристичних програм, чим приваблюють відвідувачів, а отже можуть виступати важливою складовою туристичного продукту міста або регіону.

Туристи, що відвідують музеї, витрачають гроші на вхідні квитки, сувеніри та інші послуги, сприяючи розвитку туристичної економіки місцевості. Музеї можуть бути важливим чинником стимулювання економічного зростання та створення нових робочих місць. Відвідування музеїв також сприяє соціокультурній взаємодії. Люди мають можливість обмінюватися ідеями, спостерігати за різноманіттям культур та розширювати свій світогляд.

Усі ці потенційні можливості є у музеїв Поділля – регіону, котрий відомий своєю багатовіковою історією. Очевидно, що серед музеїв, представлених у нашому регіоні центральне місце займають музеї Кам'янець-Подільського. Втім, попри багаті фонди та цікаві експозиції, тисячі туристів, котрі відвідують місто щороку, рідко заходять до музеїв. Для розвитку туризму вкрай важливо подолати цю негативну тенденцію, показати, що музеї – це місце, де не лише можна дізнатися багато нового, але й цікаво та з користю провести вільний час. Ці обставини й зумовлюють важливість та актуальність теми роботи.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дипломна робота виконана у контексті тематики, яку розробляє кафедра туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

**Мета роботи** – дослідити роль музеїв у туристичній діяльності загалом, і музеїв Поділля зокрема.

Для досягнення мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

- простежити еволюцію музеїв та їхні функції;
- з'ясувати зміст музейного туризму;
- виявити роль музейних установ у туристичній системі;
- охарактеризувати передумови розвитку музейного туризму;
- окреслити сучасний стан розвитку музейної справи та музейного туризму;
- визначити пріоритетні напрямки розвитку національної музейної мережі;
- охарактеризувати розвиток музейної справи на Поділлі;
- змалювати музейно-екскурсійну діяльність в Кам'янці-Подільському;
- окреслити концепцію розвитку музейної справи в Кам'янці-Подільському.

**Об'єктом дослідження** є музеї у туристичній діяльності України.

**Предметом дослідження** є музеї Поділля як чинник розвитку туристичної сфери.

**Методи та методологія дослідження.** Методологічною основою роботи є загальні принципи науковості, багатофакторності, неупередженості. У процесі збору матеріалу і написання роботи були використані загально-наукові і спеціальні методи дослідження. А саме, метод аналізу застосовувався при виявленні окремих елементів, потрібних для написання тексту, метод синтезу дозволив об'єднати розрізнену інформацію у єдину систему відповідно до поставлених завдань та мети роботи. Описовий метод

використовувався для викладу матеріалу у логічній послідовності. Хронологічний метод було задіяно при характеристиці історичного розвитку музейної справи в регіоні від давніших часів до сьогодення.

**Елементи наукової новизни одержаних результатів** полягають у вивченні теми, яка недостатньо вивчена. Було охарактеризовано стан музейної справи та музейного туризму, визначено пріоритетні напрямки розвитку національної музейної мережі, охарактеризовано концепцію розвитку музейної справи в Кам'янці-Подільському.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає у тому, що вони можуть бути використані у розробці подальших планів розвитку музеїв у контексті туристичної галузі, у збільшенні кількості туристів, котрі відвідують музеї регіону, у навчальній діяльності при викладанні відповідних дисциплін на спеціальності туризм та готельно-ресторанна справа, при написанні наукових статей, дипломних, курсових робіт.

**Апробація результатів дослідження** здійснена шляхом обговорення її основних положень на попередньому захисті на кафедрі туризму та готельно-ресторанної справи, а також через оприлюднення її окремих положень на студентській науковій конференції навесні 2023 р.

**Публікації.** Окремі тези та напрацювання дипломної роботи були викладені у статті «Музейна справа на Поділлі», поданій до друку за матеріалами зазначеної конференції.

**Структура роботи** визначена метою і завданнями дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 89 сторінках. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок. Список використаних джерел налічує 81 позицію.

## ВИСНОВКИ

У результаті розв'язання поставлених у роботі завдань було зроблено наступні висновки.

З'ясовано, що музеї відіграють ключову роль у привабливості туристів та розширенні їхнього культурного досвіду. Їхній внесок у культурний туризм сприяє збереженню та просуванню культурної спадщини країни. Музеї стають центральними місцями для зберігання історичних, художніх та археологічних цінностей, які привертають увагу туристів із різних країн. При цьому, наявна інфраструктура відіграє важливу роль у впровадженні успішної туристичної системи, включаючи належний стан музейних будівель, комунікаційну інфраструктуру та транспортну доступність.

Аналіз розвитку музейної галузі та музейного туризму в Україні свідчить, що протягом останніх років спостерігається зростання зацікавленості туристів у відвідуванні музеїв, оскільки вони прагнуть отримати унікальний культурний досвід. Водночас, важливим елементом у розвитку музейної галузі є використання сучасних технологій, інтерактивних виставок та експозицій, спрямованих на привертання молодого покоління та створення позитивного емоційного досвіду для відвідувачів. Українські музеї загалом, і музеї Поділля зокрема, активно розширюють свою діяльність, представляючи нові експозиції та інтерактивні форми спілкування з гостями. При цьому, важливо враховувати інтереси різних категорій туристів, від прихильників мистецтва до любителів історії та археології.

Також було встановлено, що музейна справа на Поділлі має давню історію, але на наукові рейки музейна справа стала лише у ХІХ ст. Тоді група ентузіастів приклала чималих зусиль для збору, опису та збереження місцевих старожитностей. Для популяризації музейної справи залучали молодь, а результати етнографічних експедицій оприлюднювали у тодішніх часописах. Музейно-екскурсійна справа в Кам'янці-Подільському завжди знаходилась на високому рівні, але в радянські часи вона набула дещо

формального характеру, коли більшість відвідувачів музеїв становила учнівська та студентська молодь, котру залучали до відвідування музеїв у рамках обов'язкової програми відвідання міста. На сьогодні ці негативні наслідки успішно долаються, а стратегія подальшого розвитку передбачає підвищення привабливості музеїв за рахунок цікавих експозицій та новітніх технологій при подачі матеріалу.

Головними проблемами сучасних музеїв можна відзначити нестачу фінансування, відсутність сучасного обладнання та технологій, а також низьку популярність серед внутрішніх туристів. Також існує потреба у вдосконаленні маркетингової стратегії та просуванні музеїв на міжнародному рівні. Однак значний потенціал для майбутнього розвитку музеїв можливий за умови впровадження новітніх технологій та активного маркетингу. Також потрібно розвивати взаємодію музеїв з іншими галузями туристичної сфери, такими як готелі, ресторани та туристичні агентства, для створення комплексних туристичних продуктів.

Поділля має значний потенціал для розвитку музейного туризму, оскільки воно багате на унікальні культурні об'єкти, історичні пам'ятки та різноманітні музейні колекції. Для досягнення успіху в цій сфері важливо вирішити проблеми, що виникають у музеїв, забезпечити їх фінансування та підтримку, розширювати інфраструктуру і вдосконалювати маркетингові стратегії. Крім того, ключовим фактором у розвитку музейного туризму в Україні є співпраця між музеями, туристичними агентствами та громадськими організаціями.

Загалом, музеї в Україні мають потенціал стати вагомим елементом туристичної системи країни. Вони приваблюють туристів своїми експозиціями та унікальними колекціями і виконують важливу освітню та культурно-просвітницьку роль, сприяючи збереженню та популяризації культурної спадщини країни.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв О. Є., Бурлака Є. В., Маркіна Ю. М. Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку. *Матеріали IV Міжнар. наук. - практ. конф.* (м. Луганськ, 6-7 травня 2009 р.) Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. С. 80-84.
2. Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2007. 464 с. URL: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07>
3. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України в ХІХ – на поч. ХХ ст.: становлення, історіографія, бібліографія. Хмельницький: Доля, 1995. 254 с.
4. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали: монографія. Кам'янець-Подільський, 1993. 468 с.
5. Баженова С. Е. Витоки музеїв на Поділлі. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіном, 2006. Т. 6. С. 81-84.
6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: Альтерпрес, 2001. 234 с.
7. Білокінь С. І. Музей України. Збірка П. Потоцького: Доба, середовище, загибель. НАН України; Інститут історії України. Київ, 2002. 251 с.
8. В Україні буде створено експертну групу з захисту, збереження та реставрації культурної спадщини. URL: [URL:https://pragmatika.media/news/v-ukrainibude-stvoreno-ekspertnu-grupu-z-zahistu-zberezhennja-ta-restavracii-kulturnoispadshhini/](https://pragmatika.media/news/v-ukrainibude-stvoreno-ekspertnu-grupu-z-zahistu-zberezhennja-ta-restavracii-kulturnoispadshhini/)
9. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник. Київ: Літопис, 2005. 632 с.



- 10.Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні. *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 3-21.
- 11.Верменич Я. В. Історичне місто як туристичний об'єкт. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Вип. 2. Київ: ЧП Кармаліта, 1999. С. 458-471.
- 12.Винокур І. С. Історико-археологічні дослідження Ю. Й. Сіцинського. *Духовні витоки Поділля: творці історії краю*. Хмельницький, 1994. С. 57-59.
- 13.Винокур І. С. Ю. Й. Сіцинський та його діяльність в галузі археології. *Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, 2004. С. 17-25.*
- 14.Віртуальний музей пам'яті війни. URL: <https://kyivregiontours.gov.ua/war>
- 15.Волкова В. М. Роль історико-статистичного комітету в формуванні Кам'янець-Подільського Давньосховища. *Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2010. С. 19-26.
- 16.Волкова В. М., Нестеренко В. А. Кам'янець-Подільський історичний музей: перші 50 років. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2010. 24 с.
- 17.Гаврилюк С. Перспективи музеїв як об'єктів культурного туризму. *Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Істор. науки*. 2019. № 7. С. 144-153.
- 18.Грищук Б. Поділля – колиско і доле. Хмельниччина: Фотоальбом. Пряшів: Фірма «Чорлі», 1996. С. 3-18.
- 19.Демуз І. О. Церковно-археологічні товариства і установи України ХІХ – початку ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія. *Література та культура Полісся*. Ніжин. Вип. 76. С. 90-106.

20. Державний історико-архітектурний заповідник «Збараж». URL: <https://zamky.te.ua/101>
21. Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки НаУКМА*. 2006. Т. 52. С. 26-32.
22. Дубровський В. В. Музеї України. Харків: Держвидав України, 1929. 60 с.
23. Життя митців та мисткинь, спалені музеї і викрадене скіфське золото: втрати української культури через війну URL: <https://usp-ltd.org/zhyttiamyttsiv-ta-mystkyn-spaleni-muzei-i-vykradene-skifske-zoloto-vtraty-ukrainskoikultury-cherez-vijnu/>
24. Журнал «Музеї України». URL: <https://www.museum-ukraine.info/>
25. Завальнюк К. В. Джерела з генеалогії Юхима Сіцинського (1859-1937) у фондах Державного архіву Вінницької області. *Архіви України*. 2015. № 1. С. 181-191.
26. Задорожнюк А. Б. Вірменський храм св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському (Історія пам'ятки). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. 64 с.
27. Закарпатський обласний художній музей імені Й. Бокшая. URL: [URL:https://bokshaymuseum.com.ua/](https://bokshaymuseum.com.ua/)
28. Закон України «Про музеї та музейну справу»: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>
29. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. 296 с.
30. Земський Ю. С. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет: становлення та діяльність. Хмельницький, 1997. 26 с.

- 31.Зруйнована культурна спадщина України / DESTROYED CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE. URL: <https://culturecrimes.mkip.gov.ua/>
- 32.Ільницька А. В. *Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір»* (м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.). Запоріжжя: Видавництво Хортицької національної академії, 2020. С. 616-618.
- 33.Історія української культури. У 5-ти т. Т. 5: Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 4: Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні. Київ: Наук. думка, 2013. 943 с.
- 34.Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник: перші 125 років / ред. колегія В. С. Травінський та ін. Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2015. 88 с.
- 35.Касап Ж. Б. До формування музейництва на Поділлі. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 1. С. 83-87.
- 36.Касап Ж. Б. Передумови створення Давньосховища старожитностей у Кам'янці-Подільському. *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 10. С. 214-217.
- 37.Кифяк О. В., Руденко М. М. Маркетинг у музейній справі: теоретико-прикладні аспекти. *Економічні науки*. 2010. Випуск 2 (19). С. 55-73.
- 38.Ключко Ю. М. Діяльність музеїв у контексті розвитку культурного туризму. ІХ культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва. *Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 р. як року культури та відродження музеїв в Україні»*, Київ, 2–3 черв. 2011 р. Київ, 2011. С. 73-76.
- 39.Кошель О. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920). Київ-Кам'янець-Подільський: Центр поділезнавства, 1998. 69 с.

40. Краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів.  
URL: <https://www.boykomuseum.com/>
41. Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-ukulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku>
42. Культура під вогнем: українські музеї після обстрілів росіян. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3486341-kultura-pid-vognem-ukrainski-muzei-pisla-obstriliv-rosian.html>
43. Любіцева О. О., Шпарага Т. І. Музейний туризм: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2021. 150 с.
44. Мазурик З. Музеї: туризм як виклик. URL: <https://zbruc.eu/node/50637>
45. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні. Київ: Інститут історії України, 2000. 140 с.
46. Мапа культурних втрат. Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.org/culture-loss/>
47. Маркута Т. Особливості розвитку музейного туризму в умовах війни. *Сучасні проблеми науки. Міжнародні відносини: тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*. Київ: НАУ, 2023. С. 427-429.
48. Методологія туризмознавства: географічні аспекти: монографія / За заг. ред. д. геогр. н. Дудника І. М. Київ, 2023. 374 с.
49. Міжнародна рада музеїв і МКІП підготували Червоний список культурних цінностей під загрозою. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricculture/3713961-miznarodna-rada-muzeiv-i-mkip-pidgotuvali-cervonij-spisokkulturnih-cinnostej-pid-zagrozou.html>
50. Музей гетьманства. URL: <https://www.getman-museum.kiev.ua/>
51. Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 1990. 100 с.

- 52.Музейна планета. URL:  
<http://editor.inhost.com.ua/storage/MANLab/museum/page.html#>
- 53.Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2015. 272 с.
- 54.Музейний простір України. URL: <http://prostir.museum.ua/journal>
- 55.Музеї. Меценати. Колекції: зб. наук. праць. / під ред. Супруненко О. Б. Полтава, 2000. 108 с.
- 56.Надзвичайний Червоний список. URL:  
<https://icom.museum/wpcontent/uploads/2022/11/Emergency-Red-List-Ukraine-%E2%80%93-English.pdf>
- 57.Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». Ч. 1. Держ. комітет України по туризму. МОУ. Мін. культури і мистецтв України. Фонд «Намисто Славутича». Київ, 1998. 401 с.
- 58.Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв: навч. посіб. / П. Горішевський, М. Ковалів, В. Мельник, С. Оришко. Івано-Франківськ: Плай, 2005. 348 с.
- 59.Платформа «Дуже цифрові резиденції». URL:  
<https://vdr.pixelatedrealities.org/>
- 60.Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>
- 61.Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» Закон від 21 січня 2010 р. № 1826-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 11. 19 березня. С. 340-346.
- 62.Про музеї і музейну справу. Закон України. URL:  
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
- 63.Про туризм. Закон України. URL:  
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

64. Расщупкін О. І., Трубчанінов С. В. Кам'янець на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. 112 с.
65. Романуха О. М. Розвиток музейної справи як фактор активізації міжнародного туризму. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*: міжнар. конф. Миколаїв: МНУ, 2015. С. 79-83.
66. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 428 с.
67. Сайчук В. С., Дудник І. М., Пестушко В. Ю. Проблеми визначення об'єкта музейного туризмознавства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL:  
[URL:https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2349](https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2349)
68. Смаглій К. В. Сучасні тенденції розвитку європейських музеїв: аналіз матеріалів Європейського музейного форуму. *Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності*: зб. наук. праць. Київ: НАКККіМ, 2013. С. 78-86.
69. Соловей В. П. Заснування історичного музею-заповідника. *Збірник матер. всеукр. наук.-практ. конф., присв. 120-й річниці заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. Музею-заповідника*. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2010. С. 13-19.
70. Стан культури та креативних індустрій під час війни – результати дослідження від Українського культурного фонду та МКІП України. URL: <https://ucf.in.ua/news/11082022>
71. Старенький І. О. Музейна справа на Поділлі в 1917-1920 рр. *Науковий вісник "Меджибіж"*: матер. V наук.-краєзн. конф. "Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України" і міжнар. наук. Симпозіуму "Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України". Меджибіж; Хмельницький: Мельник А. А., 2012. Ч. 2. С. 44-49.
72. Трембіцький А. М. Є. Й. Сіцінський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень. *Студії Кам'янець-Подільського Центру*

- дослідження історії Поділля*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 1. С. 76-102.
73. Указ Президента України від 10 серпня 1999 р. № 973/99. про основні напрямки розвитку туризму в Україні. Офіційний вісник України. 1999. № 25. С. 24-35.
74. Хмельниччина туристична. URL: [http://investcenter.km.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=113%3A2013-04-05-12-57-53&catid=17%3Anews&Itemid=53&lang=uk](http://investcenter.km.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=113%3A2013-04-05-12-57-53&catid=17%3Anews&Itemid=53&lang=uk)
75. Через війну в Україні пошкоджено понад 1,5 тисячі об'єктів культурної інфраструктури. URL: <https://suspihne.media/497503-cerez-vijnu-v-ukraini-poskodzeno-ponad-15-tisaciobektiv-kulturnoi-infrastrukturi-z-nih-majze-tretina-zrujnovani/>
76. Чернега О. М. Трансформація туристичної галузі під час війни в Україні через цифрові технології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, вересень 2022. № 26 (54). С. 43-50.
77. Чупрій Л. В. Стан та проблеми музейної справи в Україні. *Журнал «Музеї України»*. URL: [https://tourlib.net/statti\\_ukr/chuprij.htm](https://tourlib.net/statti_ukr/chuprij.htm)
78. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: монографія. Київ: Кондор, 2004. 738 с.
79. Як працюють музеї під час війни. URL: <https://suspihne.media/241073-ak-pracuut-muzei-pid-cas-vijnikomentue-zastupnica-ministra-kulturi/>
80. Як театри і музеї волонтерять під час війни. URL: <https://ukrainer.net/volonterstvo-kulturnykh-zakladiv/>
81. Яцечко-Блаженко Т., Рудянин І. Місце інтерактивних технологій в музейній справі ХХІ століття. *Волинський музейний вісник*: наук. зб. Вип. 7. Луцьк: Волин. краєзнавч. музей, 2015. С. 115-118.